

Мельник-Томенко Ж. М.,
здобувач кафедри адміністративного та митного права
Університету митної справи та фінансів

ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ЯК УНІВЕРСАЛЬНА ЗАСАДА АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

THE PRINCIPLE OF THE RULE OF LAW AS A UNIVERSAL BASIS FOR ADMINISTRATIVE JUSTICE

У статті на підставі узагальненого аналізу наукових та публіцистичних джерел визначено зміст принципу верховенства права як засади адміністративного судочинства. Акцентовано, що принцип верховенства права є одним із фундаментальних «стовпів» системи принципів адміністративного процесу, її основою. Його визначна роль для адміністративного процесу, у тому числі, знаходить своє відображення та закріплення в положеннях Кодексу адміністративного судочинства України. Широта та певна неоднозначність у поглядах на цю категорію дає змогу виокремити одразу кілька інтерпретацій принципу верховенства права у вітчизняній правовій (у тому числі адміністративно-правовій) доктрині.

У підсумку автором зазначено, що принцип верховенства права як універсальна засада адміністративного судочинства – це вихідна, фундаментальна основа адміністративного процесу, відповідно до якої, адміністративний суд під час вирішення справи виходить із того, що право «вище» за закон, а адміністративно-процесуальні відносини загалом будуються за формулою: людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Підкреслено, що принцип верховенства права нині, з-поміж загальних характеристик, є певною сукупністю керівних правил та вимог до адміністративного судочинства, сформульованих Європейським Судом із прав людини, серед яких принцип доступності правосуддя, законність, правова визначеність, заборона чинити свавілля, дотримання прав людини, недискримінації та рівності перед законом і судом тощо. Зауважено, що принцип верховенства права не вичерпується лише названими вимогами та характеристиками, оскільки Європейський суд із прав людини під час вирішення конкретних справ (у тому числі і тих, стороною яких є Україна) систематично збагачує його значення новими перманентними рисами та умовами дотримання.

Ключові слова: адміністративний процес, адміністративне судочинство, верховенство права, зміст, принципи, сутність.

In the article, on the basis of a generalized analysis of scientific and non-fiction sources, the content of the principle of the rule of law as a basis of administrative justice is determined. It is emphasized that the rule of law is one of the fundamental “pillars” of the system of principles of the administrative process, its foundation. Its prominent role for the administrative process, including its reflection and consolidation in the provisions of the Code of Administrative Justice of Ukraine. The breadth and ambiguity in the views on this category make it possible to single out several interpretations of the rule of law in domestic legal (including administrative) doctrine.

As a result, the author stated that the principle of the rule of law, as a universal basis of administrative justice, is the initial, fundamental basis of the administrative process, according to which the administrative court in the decision of the case proceeds from the fact that the law is “higher” than the law, and administrative-processual relations as a whole are built on the formula: a person, his life and health, honor and dignity, integrity and security are recognized in Ukraine as the highest social value.

It is emphasized that the principle of the rule of law, now among the general characteristics, is a certain set of guidelines and requirements for administrative justice, formulated by the European Court of Human Rights, including the principle of accessibility of justice, legality, legal certainty, prohibition of arbitrariness, observance of human rights non-discrimination and equality before the law and the court, etc. It is noted that the principle of the rule of law is not limited to these requirements and characteristics, since the European Court of Human Rights systematically enriches its value with new permanent features and conditions of adherence in specific cases (including those to which Ukraine is a party).

Key words: administrative process, administrative proceedings, rule of law, content, principles, essence.

Одним із фундаментальних «стовпів» системи принципів адміністративного процесу, її основою, безумовно, є принцип верховенства права. Його визначна роль для адміністративного процесу, у тому числі, знаходить своє відображення та закріплення в положеннях Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України), де у ст. 6 вказано: «Суд при вирішенні справи керується принципом верховенства права, відповідно до якого, зокрема, людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини. Звернення до адміністративного суду для захисту прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на

підставі Конституції України гарантується. Забороняється відмова в розгляді та вирішенні адміністративної справи з мотивів неповноти, неясності, суперечливості чи відсутності законодавства, яке регулює спірні відносини» [1].

Як слушно зазначається в адміністративно-правовій літературі, принцип верховенства права останнім часом ґрунтовно та фундаментально досліджувався і продовжує вивчатися в юридичній, у тому числі й галузевій, науці [2, с. 95]. Важко також не погодитись із П.М. Рабіновичем, що питання інтерпретації феномена і принципу верховенства права становлять неабиякий інтерес як у теоретичному аспекті, так і в практичній площині, адже, без перебільшення, уся новітня історія розвитку права не віддільна від ідеї про примат останнього над державою [3, с. 9].

Широта та певна неоднозначність у поглядах на цю категорію дає змогу виокремити одразу кілька інтерпретацій принципу верховенства права у вітчизняній правовій (у тому числі адміністративно-правовій) доктрині. Так, верховенство права традиційно розглядається як: мета діяльності держави; принцип діяльності органів держави (насамперед судових), її різних структур, а також професійної діяльності її службових осіб; конституційна основа правопорядку (зокрема, у сфері господарювання); європейський стандарт адаптації національного законодавства; орієнтир правоосвітньої діяльності (правоосвітній орієнтир); принцип, що відображає й забезпечує пріоритет прав і свобод людини та громадянина; найважливіший елемент правової державності, передумова її здійснення [4, с. 118–119; 5, с. 63; 6, с. 29]. Разом із цим П.М. Рабінович вважає, що верховенство права не обмежується виключно межами правової дійсності і може розглядатися ще в одному розрізі – як соціально-природний феномен, оскільки, як зауважує вчений, «верховенство права – це, по-перше, не стільки верховенство, так би мовити, статичних, «природних» прав людини, скільки їх реалізація, узгоджена з такими ж правами інших індивідів, людських спільнот, об'єднань й усього суспільства, а по-друге, реалізація не тільки таких прав, а й «природних» обов'язків [7, с. 20]. До речі, в аспекті верховенства права саме як правового принципу П.М. Рабінович розкриває його зміст через порівняльну характеристику його тлумачення Європейським Судом із прав людини та Конституційним Судом України [8, с. 40–41]. При цьому П.М. Рабінович акцентує на тому, що без рішень Європейського суду з прав людини навряд чи можна мати належне уявлення про верховенство права [8, с. 37].

На переконання вченого, верховенство права – це взаємозумовлене існування та взаємоузгоджена реалізація основоположних прав і обов'язків (тобто природних соціальних – точніше, соціально-природних – можливостей і необхідностей) людини, а також людських спільнот, об'єднань й усього суспільства [3, с. 125].

Деякі автори, досліджуючи феномен цієї правової засади, робили спробу дослідити верховенства права комплексно – одразу в кількох її «іпостасях». Так, наприклад, у цьому аспекті варто зазначити фундаментальне дослідження С. П. Головатого, в якому вчений ґрунтовно аналізує принцип верховенства права як ідею, як доктрину і як юридичний принцип [9, с. 18]. Зокрема С. П. Головатий вважає, що положення ст. 3 Конституції є засадничим принципом українського конституційного ладу, який пронизує увесь текст Конституції України, є інтегральним системотворчим принципом. На цілком слушну думку вченого, інтегральна та системотворча роль ст. 3 проявляється щонайменше у двох площинах. «Перша – це уся система конституційних положень стосовно людських прав. На вершині цієї системи – задекларовані у ч. 1 ст. 3 людина та її гідність. У цьому аспекті присутнє значення положення ч. 1 ст. 3 українського основоположного акта («людина, її <...>

гідність <...> визнається в Україні найвищою <...> цінністю») є спільномірним із поняттям людських прав як цінності в системі тріади європейських цінностей. Завдяки саме такій своїй якості зазначене положення ст. 3 варто сприймати, з одного боку, як установчий принцип усєї системи основоположних прав, що їх офіційно закріплено в тексті Конституції України (зокрема, у розділі II), а з іншого – як скерований до держави наказ, зміст якого в подальшому розкривають три формули, що містяться у ч. 2 ст. 3, і який стисло можна висловити формулою: держава існує для блага людини. Із цієї формули однозначно випливає те, що немає іншого призначення держави, ніж одне і єдине – захист людини (людської гідності)» [10, с. 65].

При цьому С.П. Головатий вважає, що тлумачення принципу верховенства права побудовано на застосуванні панівної на той час (момент прийняття Конституції України) методології радянського юридичного позитивізму. У цьому аспекті, як зауважував вчений, деякі дослідники висловили різноманітні міркування, проте зі спільним знаменником, з огляду на те, що до розуміння верховенства права варто підходити крізь призму розуміння права як сукупності юридичних норм. Вчений, посилаючись на праці П.М. Рабіновича, підкреслює, що за десять років після ухвалення Конституції України тенденція в науковому середовищі пояснювати верховенство права шляхом його, так би мовити, розчленування на два окремішні поняття – «верховенство» і «право» – не те що не зазнала істотних змін, а й навіть посилилась [8, с. 38; 11, с. 71–72]. Сам же науковець пропонує інший погляд на зміст категорії «верховенство права». Критикуючи правотлумачну практику з цього питання Конституційного Суду України (у тому числі Рішення КСУ від 2 листопада 2004 р., про яке більш детально буде згадано далі), вчений стверджує, що цілком логічно з офіційного тлумачення постає, що без з'ясування сутності того, що охоплено власне поняттям «право», неможливо вийти на з'ясування сутності самого поняття «верховенство права» загалом. На погляд С.П. Головатого, в такий спосіб Конституційний Суд України як вітчизняний орган офіційного тлумачення українського засадничого закону став на позицію юридичного позитивізму радянської доби. Вчений підкреслює, що Конституційний Суд не спромігся побачити в цьому словосполученні нерозкладне поняття, яке відповідало б сутності англійського the rule of law, а побачив у ньому лише вираз, складений із двох слів. Тим самим, наголошує С.П. Головатий, було спотворено значення англійського поняття the rule of law та унеможливлено його правдиве розуміння. Вчений не тільки запропонував визнати такий інтерпретаційний підхід хибною та неприйнятною методологією для пізнання сутності поняття «верховенство права» [12, с. 1395–1397, 1657–1663], але й висунув пропозицію застосовувати український однослівний відповідник, якому властиві ті переваги, що цілковито дозволяють усунути недоліки двослівного виразу, – правовладдя [11, с. 72].

Автори монографії «Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики» за загальною редакцією Ю.С. Шемшученка слушно зазначають, що можна виділити ряд визначальних ознак, які дають змогу встановити міру забезпечення і практичної реалізації принципу верховенства права, до яких належать: зв'язаність державної влади правом, поділ державної влади, відповідність закону праву, конституційне встановлення прав і свобод людини і громадянина, пряма дія конституційних норм, рівна відповідальність за порушення закону як окремими громадянами, так і органами державної влади, наявність демократичної процедури прийняття законів, взаємна відповідальність держави і особи, існування інститутів контролю за дотриманням чинного законодавства всіма суб'єктами суспільно-політичних відносин [13, с. 125; 6, с. 29].

Своєю чергою, автори Науково-практичного коментаря до Конституції України зазначають, що існують певні, так би мовити, структурні одиниці, які наповнюють конкретним змістом верховенство права як інтегральний принцип українського конституційного права. У контексті Конституції України такими структурними одиницями є принцип демократії (ст. 1), принцип прав людини та відповідальності держави перед людиною за свою діяльність (ч. 2 ст. 3), принцип народовладдя (ст. 5 та 7), принцип поділу влади (ч. 1 ст. 6), принцип законності (ч. 1 ст. 6; ст. 19), принцип незалежності суду та суддів (ч. 1 ст. 124; ст. 126; ч. 1 ст. 129; ст. 130 та ін.), принцип доступу до суду (ч. 3 ст. 8, ч. 2 ст. 55), принцип поваги до прав людини і основоположних свобод (ч. 2 ст. 3; ст. 21; ч. 3 ст. 22), принцип рівності перед законом (ч. 1 ст. 24), принцип заборони дискримінації (ч. 2 ст. 24) тощо [14, с. 60].

Як підсумок узагальненого аналізу різноманітних підходів до тлумачення принципу верховенства права, можна із посиланням на П.М. Рабіновича резюмувати, що нині у правознавстві більш-менш чітко сформувалися два основних підходи до інтерпретації верховенства права – «інтегральний» та «поелементний». З позицій першого з них, для з'ясування сутності верховенства права необхідно встановити, по-перше, яке ж соціальне явище відображається за посередництва поняття «право», а по-друге, в чому дістає прояв власне верховенство цього явища. «Поелементний» же підхід полягає, з одного боку, в запереченні можливості дати визначення загального поняття верховенства права, з іншого – в розкритті змісту верховенства права лише через вказівку на його складники, тобто на так звані «важливі» (за іншою термінологією – «істотні», «необхідні», «ключові», «стрижневі») елементи.

Сутність феномена верховенства права, а також його співвідношення з іншими суміжними явищами в рамках кожної з розглянутих інтерпретацій залежать від обраного дослідником підходу («інтегрального» чи «поелементного») та зумовлюються підтримуваним різновидом останнього. Так, у межах «інтегрального» підходу верховенство права інтерпретується як панування: закону (позитивного юри-

дичного права); прав людини; загальносоціального права; природного права; правового закону; конституції. «Поелементний» же підхід пов'язує досліджуваний принцип із пануванням держави, законністю та демократичним політико-правовим режимом (формальні концепції) або ж доповнює його розуміння певними змістовними елементами (формально-матеріальні концепції) [3, с. 122–124].

У царині наук адміністративно-правового циклу, як правило, принцип верховенства права уявляється як конституційна формула, що міститься у положеннях ст. 3 Конституції України. Зокрема, у Словнику термінів з адміністративного права зазначається, що верховенство права – це базовий, основний принцип адміністративного права, сутність якого полягає у підпорядкованості держави загалом, діяльності публічної адміністрації зокрема соціально-природним, основоположним правам людини, визнанні її пріоритету перед іншими соціальними нормами в разі невідповідності останніх таким правам. Верховенство права варто відмежовувати від суміжного принципу – верховенства закону, оскільки останній означає «панування правового закону», є за змістом більш конкретизованим, верховенство права передбачає акцент на пануванні соціально-природного права [15, с. 67].

Конституційну формулу принципу верховенства права як основний його зміст розглядає Р.С. Мельник. Зокрема, вчений вказує, що аналіз відповідних положень Основного Закону (ст. 3), безперечно, дає змогу погодитися з тими науковцями, які вважають, що ці положення є фактично складовими елементами «принципу верховенства права», який сприяє формуванню нового, порівняно з радянськими часами, стандарту взаємовідносин між державою (і загалом публічною владою) і людиною, який вже тривалий час панує в розвинених країнах світу [16, с. 236].

А.А. Пухтецька тлумачить принцип верховенства права як правовий принцип, який характеризується сукупністю обов'язкових критеріїв (вимог), що покликані, перш за все, забезпечувати пріоритет прав і свобод, законних інтересів людини і громадянина у суспільстві, в т.ч. у взаємостосунках з органами публічної адміністрації усіх рівнів [17, с. 5], а О.І. Корчинський – як сукупність засад, положень, ідей – вимог, що ґрунтуються на природних правах особи та її автономії щодо держави. Втілення цих вимог, як зауважує вчений, має знаходити вияв у діяльності всіх гілок влади [18, с. 105].

Своєю чергою, В.Б. Авер'янов слушно пропонує розглядати принцип верховенства права як «принцип функціонування держави», що, на його думку, означає: по-перше, пріоритетність прав людини перед будь-якими іншими цінностями демократичної, соціальної, правової держави; по-друге, підпорядкування діяльності всіх без винятку державних інститутів потребам реалізації та захисту зазначених прав [19, с. 33]. Вчений-адміністративіст наголошує, що принцип верховенства права не може ототожнюватися з принципом верховенства закону, який «за панівною у вітчизняній юридичній науці ідеологі-

єю юридичного позитивізму означає пріоритетність законів перед іншими формами нормативно-правового регулювання суспільних відносин» [19, с. 33; 20, с. 23]. Він цілком слушно вважає, що існують принаймні два складника доктринального тлумачення цього принципу, які розкриваються через вимоги: а) підпорядкування діяльності всіх без винятку державних інститутів потребам реалізації та захисту прав людини; б) пріоритетності цих прав перед усіма іншими цінностями демократичної, соціальної, правової держави [6, с. 31; 20, с. 3], й робить акцент не лише на «утвердженні» прав людини завдяки зазначеному принципу, а й на проблемі «забезпечення реалізації» цих прав [19, с. 34].

У площині адміністративного судочинства верховенство права, як правило, вченими також пов'язується із вище згаданими положеннями ст. 3 Основного Закону України, оскільки як вже зазначалося, вказана конституційна формула знайшла своє відображення у нормах КАС України, однак з-поміж загальних висновків дослідники намагаються виокремити особливості реалізації та тлумачення цього принципу саме в розумінні положень КАС України та його завдань.

Так, А.В. Руденко вважає, що для адміністративного судочинства головним елементом принципу верховенства права є обов'язок держави здійснювати свою діяльність, визначати шляхи подальшого розвитку відповідно до пріоритетності прав та свобод людини і забезпечити гарантії їх реалізації. Діяльність державних інституцій має підпорядковуватися потребам реалізації й захисту прав людини. Тому в сучасних умовах, на думку дослідника, основними функціями адміністративного суду мають стати правозабезпечувальна та правозахисна, а основними його завданнями – забезпечення реалізації прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, захисту й поновленню порушених прав. Саме тому, як слушно наголошує А.В. Руденко із посиланнями на праці Ю.П. Битяка та Н.Б. Писаренко, для реалізації цього завдання відповідно до КАС України адміністративний суд, вирішуючи справи, керується принципом верховенства права. Людина, її права та інтереси стають головними об'єктами захисту у процесі відправлення адміністративного судочинства, а завданням адміністративного суду стає захист прав людини і громадянина в разі їх порушення органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами [21, с. 208; 22, с. 32].

М.А. Бояринцева зауважує, що найважливішою парадигмою всієї діяльності органів адміністративного судочинства є чітке і неухильне слідування принципу верховенства права. На її думку, стандартами щодо його втілення у практичну площину є: можливість доступу до суду кожної особи в разі виникнення конфлікту з адміністративних правовідносин; незалежність судової системи та самостійність адміністративного правосуддя; наявність систем спеціалізованих судів або спеціальних судових підрозділів, які здійснюють адміністративне судочинство; незалежність і неупередженість суду, створеного на

підставі закону; ефективне відправлення правосуддя; наявність нормативно зафіксованого особливого порядку вирішення адміністративно-правових конфліктів; дотримання судовими інстанціями при розгляді справ балансу між законними інтересами всіх сторін, що забезпечує не лише невідкладний розгляд скарги, але й ефективну та дієву роботу державної адміністрації; право на відкритий судовий розгляд (зокрема публічне проголошення рішення); ефективність судового контролю за актами та діями чи бездіяльністю адміністрації; забезпечення кожній із зацікавлених сторін права отримати копію судового рішення в їх справі, змогу ознайомитися з судовим рішенням, щодо якого його учасники мають законний інтерес, та забезпечення доступності судового рішення, яке містить не тільки певні усталені формули для громадськості у вигляді публікації чи в електронній формі; дієвість рішення суду на підставі правової певності (якщо судом остаточно вирішено конфлікт, це рішення не може піддаватися сумніву); ефективність судового контролю за актами та діями (чи бездіяльністю) органів публічної влади; розумні строки [23, с. 206–207; 24, с. 120].

П.О. Баранчик стверджує, що стосовно адміністративного судочинства принцип верховенства права означає, що суди не мають застосовувати положення правового акта, в т.ч. закону, якщо його застосування суперечить конституційним принципам права або порушуватиме права та свободи людини і громадянина [25, с. 143]. Своєю чергою, на думку О.С. Духневича, в межах адміністративного судочинства, цей принцип не варто зводити лише до ієрархії нормативно-правових актів, оскільки реалізація принципу верховенства права в діяльності адміністративних судів полягає в поєднанні ієрархії нормативно-правових актів (ст.ст. 8, 9 Конституції України) з принципом пріоритетності прав, свобод та інтересів людини і громадянина [26, с. 150].

Приблизно схожу точку зору висловлює й В.Б. Пчелін, який, зокрема, стверджує, що принцип верховенства права є одним з основоположних і головних принципів діяльності всіх державних інституцій. Як вважає вчений, значення вказаної засади в організації адміністративного судочинства полягає у тому, що під час розгляду і вирішенні публічно-правового спору по суті адміністративні суди мають виходити із того, що право є вищим за закон, а природні права й свободи людини і громадянина не можуть бути безпідставно порушені або обмежені [27, с. 90].

На думку О.А. Мілієнко, уявлення про верховенство права, відображене у КАС України, не відбиває всіх аспектів верховенства права як такого, але воно дає змогу узагальнено розуміти спрямованість адміністративного судочинства, а також є своєрідним орієнтиром для створення системи критеріїв оцінки правомірності діяльності суб'єктів владних повноважень. На переконання вченої, очевидним є те, що верховенство права охоплює багато вихідних положень, які законодавство України не включає до його змісту. Отже, верховенство права є основоположним принципом, який, як вважає О.А. Мілієнко, включає

в себе кілька інших принципів адміністративного судочинства [28, с. 20–21]. Зокрема, на думку вченої, принцип верховенства права увібрав у себе принципи законності (гарантією якої є можливість апеляційного та касаційного оскарження), правової визначеності (принципи остаточності судових рішень, ясності, точності та передбачуваності застосування норм права поряд із їхньою гнучкістю (недопустимістю надмірного формалізму), доступності правосуддя (суд, встановлений законом; обов'язковість та ефективність судових рішень, доступність правової допомоги, право на доступ до суду, незалежність і неупередженість судів), заборони свавілля, дотримання прав людини та рівності. Вони є гарантіями справедливого судового розгляду [28, с. 28].

Важливою в усвідомленні змісту принципу верховенства права для правозастосовчої практики є офіційна позиція з приводу його інтерпретації Конституційним Судом України (далі за текстом – КСУ), яка була оголошена єдиним органом конституційної юрисдикції у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України положень ст. 69 Кримінального кодексу України (рішення від 2 листопада 2004 р.) згідно з якою «верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворччу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті, передусім, ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем його розвитку» [29].

Як слушно вказують В.М. Шаповал та В.В. Юровська, КСУ, нерідко посилаючись у своїх рішеннях саме на ч. 1 ст. 8 Конституції України, як правило, уникає конкретики у визначенні верховенства права. Це підтверджує тезу про складність або неможливість визначення його поняття. Вчені зазначають, що поняття соціальної справедливості для багатьох асоціюється із соціальною, чи «класовою», рівністю, можливості по-справжньому правового забезпечення якої не є реальними. За змістом аналізованого рішення загалом справедливість охарактеризовано як одну з «основних засад права», що є визначальною в його ролі як регулятора суспільних відносин, як один із «загальнолюдських вимірів права», як «властивість права, виражену, зокрема, в рівному юридичному масштабі поведінки».

Така характеристика справедливості відповідає концепту природного права. Крім того, згідно з позицією КСУ «одним із проявів верховенства прав є те, що об'єктивне право не обмежується лише законодавством як однією із його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства» [29]. Наведене трактування права виходить за межі явищ позитивного і природного права і їх взаємозв'язку. Як підкреслює В.М. Шаповал, запропоноване єдиним органом конституційної юрисдикції трактування права нівелює таку якість відповідних норм, як їх юридична обов'язковість, практично унеможлиблює правозастосування як системно організовану діяльність державних органів і посадових осіб, «розмиває» предмет юридичної науки. Тому його не можна вважати прийнятним [30, с. 28; 31, с. 74]. Вказану тезу шановного вченого підтримуємо і ми, оскільки незважаючи на абстрактний характер принципу верховенства права, його тлумачення як «панування права в суспільстві» явно не дає чіткої відповіді на питання про те, яким чином проявляється вказане «панування» та яким же чином його можна застосувати під час вирішення тої чи іншої адміністративної справи.

Підсумовуючи, зазначимо, що принцип верховенства права як універсальна засада адміністративного судочинства – це вихідна, фундаментальна основа адміністративного процесу, відповідно до якої адміністративний суд під час вирішення справи виходить із того, що право «вище» за закон, а адміністративно-процесуальні відносини загалом будуються за формулою: людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Варто підкреслити, що в нашому розумінні принцип верховенства права нині, з-поміж загальних характеристик, є певною сукупністю керівних правил та вимог до адміністративного судочинства, сформульованих Європейським Судом із прав людини серед яких принцип доступності правосуддя, законність, правова визначеність, заборона чинити свавілля, дотримання прав людини, недискримінації та рівності перед законом і судом тощо. При цьому зауважимо, що принцип верховенства права не вичерпується лише названими вимогами та характеристиками, оскільки Європейський Суд з прав людини під час вирішення конкретних справ (у тому числі і тих, стороною яких є Україна) систематично збагачує його значення новими перманентними рисами та умовами дотримання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кодекс адміністративного судочинства України: у редакції Закону України № 2147-VIII від 3 жовтня 2017 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.
2. Германюк М.О. Принципи державної служби : питання адміністративно-правової доктрини та правозастосування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя. 238 с.
3. Принцип верховенства права : проблеми теорії та практики : монографія / Рабінович П.М., Луців О.М., Добрянський С.П., Панкевич О.З., Рабінович С.П. Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України [Редкол.: П. М. Рабінович (голов. ред.) та ін.]. Львів : Сполом, 2016. 200 с.
4. Дворкін Р. Верховенство права. *Філософія права і загальна теорія права*. 2013. № 1. С. 15–23.
5. Тимошенко В.І. Правова держава : теоретико-історичне дослідження. Київ : Наукова думка, 1994. 132 с.
6. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики : у двох книгах / За заг. ред. Ю.С. Шемшученка; [ред. кол. : Ю.С. Шемшученко (голова)] / Книга друга : Принцип верховенства права у діяльності держави та в адміністративному праві / Відп. ред. В.Б. Авер'янов. Київ : Конус-Ю, 2008. 314 с.
7. Рабінович П. Верховенство права як соціально-природний феномен (контури ідеалу). *Право України*. 2010. № 3. С. 19–23.
8. Рабінович П. Верховенство права в інтерпретації Страсбурзького суду та Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2006. № 1. С. 37–46.
9. Головатий С.П. Верховенство права: ідея, доктрина, принцип : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Київ, 2008. 44 с.
10. Головатий С. Тріада європейських цінностей – верховенство права, демократія, права людини – як основа українського конституційного ладу. *Право України*. 2015. № 1. С. 13–92.
11. Мірило правовладдя. Коментар. Глосарій. Rule of law checklist / пер. з англ. С. Головатого. Київ : ТОВ «Компанія «ВАІТЕ», 2017. 164 с.
12. Головатий С. Верховенство права: у 3-х кн. Київ : Фенікс, 2006. Книга 3 : Верховенство права: Український досвід. 1747 с.
13. Гринюк Р.Ф. Ідея правової держави : теоретико-правова модель і практична реалізація. Київ : Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2004. 211 с.
14. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол. : В.Я. Тацій (голова редкол.), О.В. Петришин (відп. секретар), Ю.Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2011. 1128 с.
15. Адміністративне право України: словник термінів / за заг. ред. Т.О. Коломосьць, В.К. Колпакова; Держ. вищ. навч. закл. «Запорізький національний університет». Київ : Ін Юре, 2014. 520 с.
16. Державне управління: Європейські стандарти, досвід та адміністративне право / В.Б. Авер'янов, В.А. Дерещ, А.М. Школик та ін.; за заг. ред. В.Б. Авер'янова. Київ : Юстініан, 2007. 288 с.
17. Пухтецька А.А. Європейські принципи адміністративного права та їх запровадження в законодавстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Київ, 2009. 16 с.
18. Корчинський О.І. Правові засади організації адміністративного судочинства в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2018. 185 с.
19. Авер'янов В.Б. Зasadниче значення принципу верховенства права у сфері виконавчої влади. *Вісник державної служби України*. 2006. № 2. С. 33–37.
20. Авер'янов В.Б. Принцип верховенства права в новій адміністративно-правовій доктрині. *Часопис Київського університету права*. 2006. № 1. С. 3.
21. Административное право Украины: Учеб. для студентов вузов юрид. спец. / Ю.П. Битяк, В.В. Богуцкий, Н.Б. Писаренко и др.; под ред. Ю.П. Битяка. 2-е изд., перераб. и доп. Харків : Право, 2003. 576 с.
22. Руденко А.В. Адміністративне судочинство: становлення та здійснення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2006. 209 с.
23. Руководство по мониторингу административного правосудия / Академия им. Фольке Бернадота и Бюро ОБСЕ по демократическим институтам и правам человека (БДИПЧ). Варшава, 2013. 110 с.
24. Бояринцева М.А. Сучасні європейські стандарти адміністративного судочинства та можливості їх запозичення Україною (на прикладі норм окремих рекомендацій комітету міністрів Ради Європи). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2015. Вип. 17(1). С. 119–122.
25. Баранчик П.О. Принципи адміністративного права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2012. 248 с.
26. Духневич О.С. Принципи провадження щодо оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2011. № 2. Ч. 1. С. 148–155.
27. Пчелін В. Поняття та значення принципів організації адміністративного судочинства. *Jurnalul juridic național: teorie și practică*. 2016. № 4. С. 88–93.
28. Мілієнко О.А. Принципи гласності та відкритості в адміністративному судочинстві України: теорія, досвід реалізації та адаптації до європейських стандартів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2016. 254 с.
29. Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання). *Офіційний вісник України*. 2004. № 45. Ст. 2975.
30. Шаповал В. Феномен прав і свобод людини та громадянина (теоретико-правовий і конституційний аспекти). *Право України*. 2015. № 2. С. 24–45.
31. Юровська В.В. Методи адміністративного права: теоретико-правові та праксеологічні аспекти : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2018. 428 с.